

5. Uspomeni Matije Valjavca.

Čitao u sjednici historičko-filologičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 15. ožujka 1898.

PRAVI ČLAN DR. AUGUST MUSIĆ.

Životopis svoj do ženidbe (g. 1864.) napisao je na molbu profesora Fr. Levca Valjavac* sam, a priopćio ga je omissis omittendis isti prof. Fr. Levec u svom lijepom toplu pisanom članku „Matija Valjavec“ u Knezovoj knjižnici „Matice slovenske“ sv. II. god. 1895. (str. 163. i d.) U ovoj autobiografiji crta nam Valjavac svoj život, poglavito svoje đakovanje, veoma živo i za nj tako karakteristično, da ničije pero ne bi bolje pogodilo karakteristike njegova interesantnoga bića, a k tomu prikazuje tadašnje školske i književne prilike slovenske tako zanimljivo, da sam se upravo teško odlučio iz nje ovdje navesti samo najglavnije momente.

Matija Valjavac rodio se dne 17. veljače 1831. na Srednjoj Beli u Kranjskoj (dva sata nad Kranjem u preddvorskoj župi) od seljačkih roditelja, koji su osim njega imali još devetero djece. Njegova je kuća imala vulgarno ime Kračman (pri Kračmanu), pa s toga se i naš Matija često potpisivao Kračmanov. Sam spominje, da je kao dijete osobito volio svoju babicu (materinu mater), koja mu je pripovijedala svakojake pripovijetke. Ona je, kao što sam priznaje, i probudila u njega ljubav za narodne umotvorine. Krasno se sjeća svoga djetinjstva u pjesmi „Sanje“ (Slovenski Glasnik 6. sv. god. 1860. str. 129. i d.), gdje između ostaloga kaže:

* Sam se pisao slov. Valjavec, hrv. i Valjavec i Valjavac.

Tam gori bila sobica je naša,
 Za nas otroke in za staro mater,
 Ki ž njo zvečer in zjutraj smo molili,
 Premaljali molitve starodavne,
 Ki jih je toliko na pamet znala,
 Da vsak dan tedna druge smo molili,
 In bile tak so mične in pobožne,
 Da kmalu sem in rad se jih naučil ;
 Tu gori nam je pripovedovala
 Tak lepe mične vsakovrstne storje
 Al od svetnika kterega legendo :
 Od svetega Matija, kak odsekal
 Očetu ino materi je glavo,
 Od svetega Mihela, kak je prišel
 Pred sveto nebo duše vagovávati,
 Od svetega Tomaža, kako v sodec
 Zabil je smrt in sedem let jo ječal.
 Da sedem let ljudje nič niso mrlí.
 Od svete Jedrti, kak so ji miške
 Napredena vretena oglodale ;
 Al druge svetne bajeslovne priče :
 Kak Rojenice hodijo prisojat,
 Kak Védomec gozdove preletava,
 Kak Veles krave varuje in brani
 In o Mihelovem s planine goni ;
 Al kake norce znal je Korant briti,
 Kakó se je v nebesa svete zmuzal,
 Da zdaj je med izvoljenimi v rajú,
 Da moja mati, to od nje zaznavši,
 Na pustni predvečer še vedno moli :
 Še 'n očenaš in češčeno Marijo
 Svetemu Korantu na čast in slavo.
 Ki bode jutri njega god in praznik.

In ko sedeli smo na vrtu v senci,
 Okoli nas so rožice cvetele
 In te smo brali, v vence povijali,
 Nad nami pa so ptički raznovrstni
 Prepevali si vsak na svoje grlo
 In mati nam razlagala je pesmi.

Od svetega Duhá jo kos prepeva,
 Kalin pa žvižga svet'ga Avgušтина.
 Pod unim le orehom v hladni senci
 Učila je poznavati me črke:
 Pogledj jo tole, ta je kot očala,
 Ki devljejo na nos jih stari oče,
 Kedar popoldne ob nedeljah svetih
 Beró od mlajšega Tobija storjo
 Al pa kdaj od Svetinove družine.
 Tej črki, viž jo tukaj, *g* se pravi.
 In koj za njo, pogledj jo, viž jo, ta le,
 Ki kakor stol je starega očeta,
 Kedar na njem sedijo pri obedu,
 Pogledj jo dobro, tej pa *h* se pravi.
 In tak prispodabljuje naučila
 Me v kratkem več je kot učitelj v letu.
 In tamle kraj potoka sem postajal
 Na večer, ko zahajalo je solnce.
 Sreć za njim je tako hrepenelo,
 Da plezal na vrhunce sem drevesom,
 Da dalje bi ga videl ino gledal,
 Želé, da nikdar bi ne zatonilo;
 In ko zašlò je to stran že za gore,
 Še gledal za odsvitom sem na Storžec.
 In ko odlesk od tod je tudi zginil,
 Poslal sem naših njiv škrjanca kvišku,
 Da gostolé se dvignil je nad goro
 In solncu nesel lahko noć od mene,
 Ki po odlesku ptičku na perotih
 Odzdravilo mi lepo lahko noć je.

U pučku školu poslali su ga roditelji u Kranj, kojega se opet krasno opominje u idili „Zorin in Strlina“. Gimnaziju je počeo polaziti god. 1842. u Ljubljani. Suučenići su mu bili od Slovenaca, koji su djelovali u Hrvatskoj: Ivan Trdina i Franjo Bradaška. Od učiteljâ spominjao se osobito ugodno Martinjaka, koji mu je bio učitelj u 5. i 6. razredu. U već pomenutoj pjesmi „Sanje“ kaže o njemu:

Ti nisi branil biti nam Slovencem,
 Le vsajal si ljubezen domovine
 V mladostna srca kljubo protusilstvu,
 Jezika sram te našega bilo ni,
 Zatajal nisi svojega naroda
 Takrat, ko bil je greh Slovenec biti
 In kazen je stopala za tem grehom.
 Kako smo z vedrih lic ti brali radost,
 Ko je napočil časek blage nade,
 Da se narodom narodnost bo dala.
 To bil je lep čas, ali samo časek,
 Svetloba meteora kratkotrajna,
 Ki le gostejša tma za njo nastane.

Kad je svršivši peti razred iz Ljubljane došao kući na praznike, nađe oca mrtva. Ovaj potresni događaj spominje u pjesmi „Tako je bilo“ (Slovenski Glasnik 5. svez. god. 1860. str. 102.) ovako :

— Imel sem dobre klase,	K očetu v hišo žvižgam,
Pa sem bil ves vesel,	Vesel ko v zraku tič,
Pa sem zato do doma	Sred svetlih sveč gorečih
Prižvižgal in pripel.	Me čaka on — mrlič. — —

Domá so pač veselí,	Pa nisem se zajokal,
Se mene veselé,	In nisem se solzil,
Skoz okno vidim sveče,	Na glas sem se zasmejál,
Na mojo čast goré.	Ko da bi z uma bil.

Vesela pride mati	Ki videli so mene
Mi prot na vežni prag,	In slišali moj smeh,
Ne more govoriti	Popala jih je groza,
Veselja solznih srag.	Od mene šli so v beg. — —

Podam ji desno roko,	Da mene bil umél bi,
Žvižgaje grem navspred ;	Nobeden ni bil tak,
Al' mati se ne gane,	En sam le me umél je :
Ne gre za mano v sled.	Učitelj Martinjak.

In on, ko se preselil
 Je kmal v nebeški kras,
 Očetu mi je nesel
 Od srca pravi glas.

Kad je dosao u 7. razred, stane ga mučiti misao, kako su ga roditelji dali u školu sa željom, da bude svećenik, a on nema za to nikakve volje. Ova ga je misao tako mučila, da je izgubio volju za školu i pošao kući. I sve nastojanje njegova tetka, koji mu je bio i skrbnik, da bi ga sklonio na povratak u školu, ostalo je uzaludno, dok mu nije obećao, da ga ne će siliti, da pođe u svećenike. Ali dok je do toga došlo, prošla je i školska godina, i Valjavac je izgubio godinu. Došavši iznova u 7. razred našao se među novim drugovima, od kojih spominjem pokojne profesore Sebastijana Žepića i Josipa Marna. Ujedno se pobrinuo, da što zasluži, jer je u jednu ruku vidio, da mati teško na nj troši, a u drugu je ruku htio da što uštedi za Beč. Tako se pored instrukcije u pokojnoga Bleiweisa najmi, da pomaže popunjavati Vodnikov rukopis njemačko-slovenskoga rječnika. Ovaj je rječnik poslije izišao pod natpisom: „Deutsch-slovenisches Wörterbuch, herausgegeben auf Kosten des hochwürdigsten Herrn Fürstbischofs von Laibach Anton Alois Wolf, Laibach 1860.“ u dva dijela, a konačno ga je redigirao M. Cigale.

Načinivši god. 1851. maturu odluči poći u Beč, da sluša filologiju. Materi i skrbniku to dakako nije bilo pravo, ali ih je nastojao umiriti mjesni kapelan vrijedni Lovro Pintar. U Beč pođe sa svojim drugom Žepićem. Žepić je htio da ostanu u Gracu, ali Valjavac nije dao govoreći: „Pođimo samo u Beč; ako valja da od gladi poginemo, da poginemo barem dalje od domovine“. A na gladovanje morao je biti spreman, jer je sa sobom ponio za čitavu godinu ciglih 50 for., ponajviše uštedenih od onoga, što je u Ljubljani zaslužio.

U Beču je Valjavca i Žepića dočekao Trdina, koji je bio već godinu dana ondje; on im je našao i stan te su sva trojica zajedno stanovali. Valjavcu se naskoro

nasmijala sreća: dobio je instrukciju u privatnom institutu Fuhrmannovu, gdje mu je između ostalih bio učenik veliki germanista Wilhelm Scherer. A osim toga stao je sa svojim drugovima Trdinom i Žepićem na slovenski prevoditi poznatu Goffinovu knjigu za društvo sv. Mohora. Tako su sva trojica razmjerno dobro živjeli. U trećoj godini prije Božića Valjavac oboli te pođe u bolnicu, ali dan prije nego li je imao zdrav izići iz bolnice, prihvate ga se kozice, jer je ležao u sobi do kozičavil. Za vrijeme bolesti zastupao ga je u Fuhrmannovu institutu Žepić. Ali nesreća je htjela, da je jedan od njegovih učenika na koncu prvoga semestra dobio drugi red. Fuhrmann je za to krivio Valjavca, što je ovoga tako boljelo, da mu je odmah otkazao službu. Ali s tim je sam pao u veliku nevolju, iz koje ga je izbavilo to, što mu je Miklošić dao nešto zaslužiti i što ga je Grysar vladi preporučio za seminarsku nagradu. Također je Valjavac poslao Bleiweisu zbirku svojih pjesama, kojima je dodao prijevod od nekoliko psalama za to, da mu ih Bleiweis ne bi odbio (kao što sam kaže). Za te mu je pjesme nakladnik Giontini dao 30 for. (Pjesme su štampane god. 1855. s natpisom: *Pesmi, zložil Matija Kračmanov Valjavec, v Ljubljani 1855.*) Tako je napokon mogao svršiti i trijenij.

U to zapita Trdina, koji je bio već godinu dana suplenat u Varaždinu, u ime tadašnjega inspektora Jarza Valjavca i Žepića, bi li htjeli da budu i oni u Varaždinu namješteni za suplente. Obojica prihvate ponudu tim radije, što im se reklo, neka se ne nadaju, da bi mogli dobiti službu u slovenskim krajevima. I tako budu i Valjavac i Žepić u početku školske godine 1854./5 postavljeni za suplente u gimnaziji varaždinskoj. Učiteljski je ispit Valjavac načinio 11. oktobra g. 1855 iz slovenskoga i latinskoga jezika; ispita iz grčkog jezika nije

pravio nigda, jer mu ga po tadašnjima propisima nije trebalo praviti, a sam kaže, da preko onoga, što se zahtijevalo, nije nigda htio ništa službeno da radi. Ali učio je u Beču dakako i grčki (kod Bonitza). Pravim je učiteljem gimnazijskim bio imenovan 28. prosinca 1855. U Varaždinu se Valjavac i oženio, i to 27. siječnja g. 1864., s kćerju geometra Bertom Ott, s kojom je u uzornom braku živio do smrti i imao 9 djece, 8 dječaka i 1 djevojku; od njih su 4 dječaka umrla u prvoj mladosti.

U Varaždinu je Valjavac djelovao 22 godine kao vrstan učitelj i marljiv sabirač narodnih umotvorina. U početku školske godine 1876./7. bude premješten u gimnaziju zagrebačku, gdje je službovao sve do 14. siječnja 1891., kad je bio umirovljen uz izraz potpunoga priznanja za dugotrajno u svakom obziru revno i uspješno službovanje.

Odmah kako je Valjavac došao u Zagreb, izabrala ga je Jugoslavenska akademija svojim članom dopisnikom (20. studenoga 1876.), a za tri godine i pravim članom (21. studenoga 1879.) U Akademiji je za vrijeme svoga boravka u Zagrebu koncentrirao sav svoj rad. On nije samo bio jedan od najplodnijih članova, što ih je Akademija igda imala, nego je god. 1893. iza odlaska Vojnovićeva preuzeo i tajničke i knjižničarske poslove, dok nije bio u glavnoj skupštini od 12. prosinca god. 1893. izabran tajnikom i knjižničarom. Ali kako je iza smrti nezaboravnoga Račkoga tajnika zapao veći teret, a Valjavac je već onda ozbiljno pobolijevao, zahvali se u skupnoj sjednici od 15. srpnja godine 1894. na tajništvu, ali zadrži knjižničarsku službu, koju je obavljao sve do smrti. Knjižnicu je popisao gotovo svu, koliko je još nije bilo popisano; a toga je bilo mnogo, jer je akademičkoj knjižnici upravo u to vrijeme pri-

pala knjižnica Bogovićeva i knjižnica Račkoga. U opće je čitavu knjižnicu uredio, kako je uza svoje slabo zdravlje najbolje mogao. Za tim je stao prepisivati katalog. Napokon je odlučio velik dio duplikata i sastavio im alfabetski popis, koji se po zaključku Akademije stao štampati još za njegova života.

Osim naše Akademije izabralo ga je za njegove književne zasluge i Srpsko učeno društvo svojim članom dopisnikom, a Antropologično društvo u Beču svojim pravim članom (13. studenoga g. 1883.).

Posljednjih je godina Valjavac očevidno tjelesno propadao. Mučila ga je bolest u želucu, za koju, dok je bila u zametku, nije mnogo mario, a kad se stao liječiti, bilo je kasno. Ipak joj je njegova krepka konstitucija uz nešto ferijalnoga počinka, na koji bi pošao svake godine, odolijevala godine i godine. Nekoliko je puta bolest, koja se napokon pokazala kao želudačni rak, navalila tako jako, da smo se bojali za njegov život, ali uz požrtvovnu negu njegove brižne supruge oporavio bi se opet. Da nije toliko sjedio i radio, da je više počivao i kretao se u prirodi, možda bi bio svoj život produžio još za neko vrijeme. Ali Valjavac nije poznavao počivanja. I kad je prošle zime bolest opet žestoko navalila, nije ga sva liječnička vještina, sva brižna njega dobre supruge i kćeri mogla oteti smrti. Za čas se činilo, da je njegovu sinu Julijanu, liječniku, pošlo za rukom, da i ovaj put spase dragoga oca. Ali ova je nada trajala samo čas. Bolest je navalila iznova. Valjavac je trpio velike muke. Napokon je dne 15. ožujka u polak devet sati na večer blago i mirno izdahnuo.

Valjavac je bio visok koštunjav čovjek, u srednjim godinama više krupan nego mršav. Duguljastu je glavu pokrivala crna kosa; ispod ovisckoga čela virile su do-

broćudne tamne oči; a izrazite energične crte lica gubile su se pod okratkom crnom bradom. Po svemu je bio pravi tip sina kranjskih planina. Naravi je bio živahne. Lako se raspalio, ali se lako i umirio. Ali uz to je bio izvanredno ustrajan, što potvrđuje čitav njegov literarni rad, kao i to, što mu nije dosadilo ono, što je jedan put napisao, i po više puta prepisati, ako je imao što popravljati, samo da bi mu rukopis bio čist i čitljiv; a imao je veliko, okruglo, veoma čitljivo pismo. Nasilje je teško podnosio, ali razlozima je bio svagda pristupan. Čudi je bio vesele; rado se šalio i smijao; ni koje krupnije nije htio da zašuti, ako mu je baš došla na jezik. Velikoga društva nije volio, ali u uskom krugu prijateljâ ćutio se svagda ugodno. U takom se krugu rado razgalila čitava njegova iskrena i bezazlena duša. Iskrenost bila je u opće jedna od glavnih crta njegova značaja. Društvene je forme poštovao do granice, do koje ih je mogao složiti s razboritošću, a što je bilo preko toga, za to nije mnogo mario. Svojim je učenicima bio strog, ali pravedan učitelj. Mlađe je učenike često nastojao i šibom prisiliti na veću marljivost. U opće je pak učenicima svojim ostao u ugodnoj uspomeni, te se rado sjećaju vremena, kad im je Valjavac bio učitelj. Kolegama je svojim bio iskren, vjeran i uslužan drug. Osobito je godilo mlađima, što se nije prema njima vladao kao stariji prema mlađima, nego kao vršnjak prema vršnjacima. S ove ga je strane, kao i s drugih vrlo dobro karakterizirao gosp. profesor J. Starè u Ljubljanskom Zvonu od god. 1897. str. 279. i dalje. A što da kažem o njemu kao suprugu i ocu? Briga za porodicu bila je najglavnija briga njegovih zrelih godina, a da ta briga nije bila laka, vidi se po tome, što mu je porodica bila velika, a plaća dosta skromna. Posljednjih je godina imao samo jednu želju, da bi prije

smrti vidio oskrbljenu svu djecu. I ispunila mu se ova želja. Još nekoliko dana prije smrti načinio je najmlađi njegov sin časnički ispit. To je bila posljednja radost Valjavčeva u životu.

Literarno je Valjavac počeo raditi vrlo rano. Prva je njegova pjesma (Seničica) štampana u Novicama g. 1848. Spjevao ju je kao đak 6. razreda. A radio je sve do svoje smrti, dakle punih 49 godina. Podijeliti se pak može taj rad na tri periode, od kojih prva ide do njegova namještenja u Varaždinu, druga do premještenja u Zagreb, a treća do smrti. U prvoj je periodi njegov rad poglavito beletrističan (pjesnički), u drugoj pretežno folklorističan, a u trećoj znanstven. U prvoj periodi piše slovenskim, u trećoj gotovo samo hrvatskim, u drugoj što hrvatskim što slovenskim jezikom.

Što se pjesničkoga rada njegova tiče, on je osim pomenute zbirke pjesama svoje pjesme pripočivao u časopisima, poglavito u Bleiweisovim Novicama i u Janežićevu Slovenskom Glasniku. Ali toga je toliko, da ne mogu ni misliti, da bih se ovdje na sve obazreo. Najpotpuniji (ali ipak nepotpun) popis pjesničkoga rada Valjavčeva podao je pokojni njegov prijatelj J. Marn u svom Jezičniku sv. XXX., str. 7. i d., a ocijenio ga je vrlo dobro profesor Fr. Levec l. c. str. 187.—201. Za lirske pjesme kaže Levec: „Neko djetinjje, nedužno veselje za lijepu prirodu, pravo milosrđe za mučene životinjje, poglavito za mile ptice, istinita pobožnost i iskreno domoljublje, navlastito čežnja za udaljenim gorinjskim zavičajem glavna su čuvstva, koja nam se otkrivaju u njegovim pjesmama“. Manje je u njima zastupano erotično čuvstvo. Ali glavna je snaga Valjavčeva u epskim pjesmama.

Valjavac je spjevao nebrojeno pjesama na temelju narodnih pripovijedaka. Ovamo idu poglavito njegove

legende. U tome Valjaveu među Slovencima nema premca. Izvršno je umio pogoditi narodni duh i narodnu dikiiju. I jezik mu je narodan. Gdjegdje bih ipak rekao da je upotrebio koju riječ ili oblik, koji jamačno ne bi bio nigda upotrebio, da nije bio jezikoslovac. U tome mu se događalo, kao i Levstiku, s kojim se i inače u koječemu slagao. Iz životinjskoga je kruga uzet predmet pjesmama „Vojska z volkom in psom“, „Volk Rimljan“ „Osel kralj zverin“. Sve su dobro uspjele, a osobito prva spjevana u heksametrima (štampana u Slov. Glasniku god. 1861. str. 111.—119.) Još se živo sjećam. s kolikom sam je slašću negda kao đak na pamet učio. To je bez sumnje jedna od najboljih Valjavčevih pjesama.

Veće su pjesme „Zora in Solnca“, pripovedna pesem v treh delih“ (izišla u Janežičevu Cvetju iz domaćih in tujih logov, 33. sv., god. 1866.) i idila „Zorin in Strlina“. Prvoj je sadržaj u kratko ovaj: Kad su jednom Turci udarili na Kranjsku i podsjedali grad nekoga vlastelina, koji je imao dvije kéeri Zoru i Suncu, neki seljački mladić, koji je ljubio Zoru, a njega nije ljubila Zora, nego Sunca, sakupi četu te protjera Turke. Ali jednomu je Turčinu ipak pošlo za rukom te je ugrabio Suncu. Na to dođe u grad Španjolac Don Almiro, kojemu se Zora sviđi, te je uzme za ženu i odvede sa sobom u Španiju, gdje je bila sretna. U to dođe do nje glas o ljepoti sultanice Zaire u Carigradu, koja je kršćanka, te Zora zaište od svoga muža, da je izbavi. Don Almiro pođe doista u Carigrad te dovede kući Zairu. Ali Zaira je tako lijepa, da je Zora postala ljubomorna. Na svu sreću dođe i onaj mladić, koji je Zoru ljubio, na putu u Compostelle k Zori, koja se od osvete zaljubi u nj. Ali ovaj mladić prepozna u Zairi Suncu, i tako se

sve razjasni, a mladić vjenča Suncu. Pjesma se završuje ovako :

Privede vse na Kranjsko tir,
Na Kranjskem bil je velik pir,
Junak se s Solnco je poročil,
Nad hiši dve se je zobločil,
Veselja lok, nebeški mir.

Kao što se vidi, predmet nije baš osobito zanimljiv ni nov, ali se pjesma ipak lako čita, a to je pjesnik postigao tim, što je i ovdje umio pogoditi narodni duh i narodnu dikeiju. — Zanimljiv je predmet drugoj od pomenutih pjesama. Zorin se i Strlina prijatelje u djetinjstvu. Zorin pođe u grad u školu, a Strlina ostane kod kuće. Tako se nijesu vidjeli nekoliko godina. Za to je vrijeme Strlina postala krasna i vrlo pobožna djevojka, a Zorin je izgubio svu vjeru. Došavši kući na praznike pođe u crkvu, gdje vidi Strlinu, kako prima sv. pričest. Taj ga prizor tako gane, te spozna, da nije vrijedan toga anđela, pa pobjegne iz crkve i iz svoga zavičaja za uvijek. Krasno riše pjesnik suprotivštinu između nemira Zorinova i nebeskoga mira u anđeosko čistoj duši Strlininoj. U ovoj se pjesmi nalazi i već spomenuti krasni opis grada Kranja.

Od prijevoda Valjavčevih valja spomenuti bar ove: Sin divjine, dramatična podoba u 5 dejanjih, po Halmu poslovenil M. V. 1850. — Iz Vergilijeve Eneide II. st. 1—197. (Slovenska Bčela 1853.). — Iz Homerove Odisije I. (Glasnik slov. slovstva 1854.). — Čveteri veki ali dobe sveta, po Ovidiju poslovenil M. V. (Koledarček 1856.). — Ifigenija v Tavridi, zložil Goethe, poslovenil M. V. (program gimnazije varaždinske 1856.; prijevod je Valjavac načinio još kao svršeni šestoškolac, ali ga je poslije preradio). — Sofoklov Ajant žaloigra, iz grščine poslovenil K. M. V. (Cvetje iz domačih in tujih logov 1862.). — K tomu dolazi još mnogo manjih stvari.

Posljednje su pjesme Valjavčeve (ako se ne varam) stampane u Zori od g. 1872.

Pod kraj svoga života Valjavac je, ponajviše na Levečevo nagovaranje, odlučio izbor svojih pjesama spremiti za novo izdanje. Ali ih nije htio da ostavi u onom obliku, u kojem ih je prvi put stampao. Poglavitito mu je bilo stalo do čiste rime. Negda je poput drugih pjesnika slovenskih držao, da se mogu sricati riječi, kao „koló“ i „nesó“, jer se u pismu jedna i druga svršuje na (naglašeno) „o“. Ali izgovara se prva riječ „kolû“, a druga „nesuó“. Po izgovoru dakle ove riječi ne čine čiste rime (isp. što sam o tom piše u Radu knj. 132 str. 212.—213.). Sve takove rime nastojao je Valjavac iz svojih pjesama ukloniti pa zamijeniti ih čistim rimama, n. pr. „koló — lepó“ (izg. „kolû — lepû“). A da bi se svagdje pokazao i izgovor onoga vokala, koji se sriče, prihvatio je one dijakritične znakove, koje je upotrebio profesor Pleteršnik u svom slovensko-njemačkom rječniku. Tako je Valjavac preradio znatan dio svojih pjesama, ali usred toga posla zatekla ga je smrt. Ipak novo izdanje njegovih pjesama nije s njim pokopano. Za nj se zauzeo profesor Levec, te valja očekivati, da će narod slovenski naskoro dobiti priliku, da se Valjavčevim pjesmama nasladjuje onako, kao što se nasladjivao u vrijeme, kad ih je pjesnik pjevao.

Za vrijeme svoga boravka u Varaždinu bavio se Valjavac najviše sakupljanjem folklorističke građe. To je radio još i prije kupeći narodne pjesme i pripovijetke po okoliči svoga zavičaja, koje je priopćivao u različnim časopisima. Ali došavši u Varaždin puklo mu je novo široko još neobrađeno polje, koje je s veseljem stao obrađivati. Kupio je svakovrsnu građu: narodne pripovijetke, pjesme, običaje, vjerovanja itd. A kupio ju je ili sam idući od sela do sela ili preko svojih učenika, koje je

poticao na sakupljanje i davao im napatke. Krasan uspjeh, koji je ovjenčao Valjavčevo nastojanje, mogao bi još i danas poticati naše profesore i učitelje, da bi se dali na takav veoma zaslužan rad. Plodove svoga truda priopćivao je Valjavac u različnim časopisima slovenskima: u Novicama, u Glasniku, u Zori, u Vestniku, u Slovenskom Narodu, u Kresu i t. d. pa u Izvješću varaždinske gimnazije (od god 1875.), kao što je pobilježeno u Marnovu Jezičniku l. c. i u spomenutoj Levčevoj monografiji (str. 203.) God. 1858. izdao je čitavu knjigu narodnih pripovijedaka s natpisom: Narodne pripovjēdke skupio u i oko Varaždina M. K. V., u Varaždinu 1858. Knjiga se iz početka, kao što sam kaže, slabo kupovala, te Valjavac nije mogao ni štamparskih troškova namiriti; s toga se zakleo, da ne će više nijedne knjige štampati na svoj trošak. Ali malo po malo rasprodala se čitava naklada, te je Valjavac doživio radost, da se njegova knjiga našampala i po drugi put (u Zagrebu 1890. troškom Dioničke tiskare). Da se prikupi sva ili makar samo najznatnija folkloristička građa Valjavčeva, bilo bi je nekoliko takovih knjiga. A dobro bi bilo, da se prikupi, jer kako je kojekuda razasuta, jedva je tko može poznati i proučiti čitavu. Mnogo je toga ostalo i u rukopisu, te bi se možda štogod dalo upotrebiti za „Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena“, što ga izdaje naša Akademija.

Za posao oko sakupljanja folklorističke građe bio je Valjavac sposoban, kao rijetko tko. Niknuvši iz prostoga naroda, on je smisao za ono, što je narodu milo, ne samo usisao s materinim mlijekom, nego umio i sačuvati nepomućen do posljednjega daha svoga života uza sve to, što se inteligencijom uzdigao visoko nad narod. Ovo tanko čuvstvo za ono, što je doista narodno, što li nije, što je doista karakteristično za narodni govor

i mišljenje, što li nije pomoglo mu je kod redakcije ne samo one građe, koju je sam sakupio, nego još više one, koju su mu drugi dali. U jednom i u drugom obziru Valjavac je nalik na velikoga Vuka, što je najljepša pohvala, koja mu se može izreći.

Od članaka, u kojima je proučavao narodno mišljenje i vjerovanje, neka ovdje spomenem bar jedan, i to onaj „O rodjenicah ili suđenicah“ u Književniku od g. 1865.

Na prijelazu k znanstvenomu radu Valjavčevu valja spomenuti njegovu raspravu: „Proben des Slovenischen, wie es um Predvor in Oberkrain gesprochen wird, ein Beitrag zur slavischen Dialektenkunde“ u izvješću gimnazije varaždinske g. 1858, u kojoj je podao gramatiku svoga mat-rinskoga dijalekta uz osam narodnih pjesama spjevanih u istom dijalektu.

Pravu priliku, da radi na znanstvenom polju, našao je Valjavac istom u našoj akademiji. Još u Varaždinu napisao je raspravu štampanu u 35. knjizi Rada (1876.) str. 50.—135. „Novoslovenski komparativ prema staroslovenskomu glede na formaciju“, u kojoj razlaže formaciju komparativa u slovenskom jeziku i u kajkavskom dijalektu hrvatskoga jezika (po njegovu: u kranjskoj, u ugarskoj i u hrvatskoj slovenštini). Svoju raspravu završuje riječima: „Sravni li se kajkavština s hrvaštinom, vidi se, da ima ona formaciju komparativa sasvim slovensku; osnovan bo joj je komparativ na raširenoj tvorei, da je dakle ta točka jedan od dokaza, kojim se sa znanstvenoga gledišta kajkavština pribraja slovenštini“.

Došavši u Zagreb napisao je raspravu štampanu u 51. knjizi Rada (1880.): „Imperfekat kako se tvori u staroj slovenštini i prema njoj u hrvaštini ili srpštini pak u kajkavštini“. U njoj dokazuje, da imperfekat nije mogao postati onako, kako misli Miklošić (Sitzungsberichte der k. Akad. d. Wiss., philos.-hist. Cl., sv. 77.

str. 5.—30.), — i to tako, da bi npr. oblik „pletêhъ“ bio pravi imperfekat, a oblik „pletêahъ“ postao analogijom —, jer u tri panonsko-slovenska spomenika (u zografskom evanđelju, u suprasaljskom kodeksu i u Assemanovu evanđelju) ima 9 puta više onakovih imperfekata, kakvi je „pletêahъ“, nego onakovih, kakvi je „pletêhъ“. On sam misli, da je imperfekat „pletêahъ“ stariji i postao tako, da je k tematskoj osnovi „plete-“ prionulo „ê“ (cf. védê, grč. eol. *ῥείδην-μι*), a onda od „pleteê+hъ“ postalo „pletêahъ“. U 57. knjizi Rada (1881.) na str. 234.—235. u članku „K tvorbi imperfekta u slovenštini“ (obazirući se na moju raspravu štampanu u Izvješću gimnazije zagrebačke 1879./80.) ispravlja svoju misao tako, da je k „plete-“ prionulo ono „ja“, kojim postaju iterativni glagoli (n. pr. da - ja - ti), pa onda od „pleteja+hъ“ postalo „pletêahъ“. Ni ovako ispravljena misao Valjavčeva nije se pokazala sretna. Ali zasluga njegova ostaje, da je istaknuo slabu stranu Miklošičeve teorije.

U 81. knjizi Rada (1886.) str. 218.—219. u članku „Ostatak optativa u staroj slovenštini“ priopćio je jedno znatno otkriće, da je na ime u Geitlerovu Sinajskom psaltiru u psalmu VII. 5. grčko *ἄποπέσομαι* prevedeno „otъpadêmъ“, što je očito 1. sing. optativa.

U knjigama Rada 85. (1887.) str. 34.—120., 86. (1887.) str. 1.—75., 89. (1888.) str. 25.—60. štampana je njegova opsežna rasprava „Kako je rabila riječca „črez“ (novoj) slovenskoj knjizi do prije 50 godina“. Što ga je na ovu raspravu potaklo, kaže sam u uvodu: „Ova toli neznatna poraba u knjizi hrvatskoj udari mi u oči s toga, što je u slovenštini toli u kranjštini koli u hrvatskoj kajkavštini veoma opsežna, pa me potače na ovu monografiju, ne toliko da stvar samu iscrpem, koliko da pokažem opsežnu porabu u slovenštini i u hrvatskoj kajkavštini“.

Što „črez“ tako često dolazi u kranjskoj knjizi, tomu pisac nalazi uzrok u tome, što su njemački uzgojeni pisci mislili, da treba svako njemačko „über“ prevesti „črez“. U samoj se pak raspravi pokazuje najprije, kako se „črez“ upotrebljava kao prijedlog, i to s akuzativom i s genitivom (samo u ugarskoj slovenštini), a onda, kako se upotrebljava kao prislov. Rasprava je bez sumnje zaslužna, ali ne bi bila manje zaslužna, da se nije toliko oduljila.

U raspravi „O prijevodu psalama u nekijem rukopisima hrvatsko-srpsko-i bugarsko-slovenskijem“ štampanoj u 3 knjige Rada: 98. (1889.), 99. (1890.), 100. (1890.) isporučuje Valjavac prijevod psalama hrvatske recenzije iz 5 glagolskih brevijara, 3 psaltira srpske recenzije i 2 psaltira bugarske recenzije (što se sve nalazi u arhivu Jugosl. akademije) s Geitlerovim Sinajskim psaltirom, te nakon svestrana, upravo minuciozna proučavanja dolazi do rezultata, da je staroslovenski prijevod psalama načinjen samo jedan put, i to po grčkom tekstu. Taj je prijevod (i to prijepis stariji od sinajskoga) za Hrvate udešen samo jedan put i ispravljen po latinskom tekstu. Za pravoslavnu crkvu udešavalo je staroslovenski prijevod više ljudi, koji su znali grčki (isp. Rad, knj. 100. str. 37.). Napokon dodaje pisac razlike između glagolskih i ćirilovskih psaltira i primjere teksta svih triju recenzija. Ovo je jedna od najboljih i najuspjelijih radnja Valjavčevih.

U 96. knjizi Rada štampana je rasprava profesora Dra. T. Maretića: Hrvatskosrpski adverbi na „ice, ce, ke“, u kojoj pisac najprije navodi sve takove adverbe, što ih je Vuk zabilježio, a onda otklanja Miklošičevo tumačenje, po kojem bi to bili upravo genitivi načina, jer slavenski jezici ne poznaju genitiva načina, pa pokazuje, da su takovi adverbi potekli od prepozicionalnih

izraza, kao n. pr. iz prvica (isprvicê; cf. isprva), bez obziree ili bez obzirke (bezobzircê, bezobzirkê; cf. bêt obzîra). Na ovu je raspravu nadovezao Valjavac u svojoj raspravi: Adverbi na „ski, ske, ke, ce, ice“ u Kajkavaca — u 101. knjizi Rada (g. 1890.), u kojoj nastoji spasti Miklošičevu teoriju tako, da genitive sing. „ryby, duše“ drži upravo za lokative, a lokativ može značiti i način. A onda navodi obilje takih adverbaba iz kajkavskoga dijalekta. U 102. knjizi Rada (1890.) u bilješci: „K zadnjemu članku u prednjoj knjizi Rada“ (str. 241.) ispravlja svoju misao tako, da genitivi „ryby, duše“ nijesu upravo lokativi, nego instrumentali. Ni jedna ni druga misao Valjavčeva ne će imati velike vrijednosti (odbija je i V. Oblak u Jagićevu Arhivu XIII. str. 606. i d.). Rečeni su adverbi jamačno postali onako, kako je razložio g. Maretić. Ali Valjavčeva zasluga ostaje, da je iznio primjere za takove adverbe iz dijalekta kajkavskoga.

Najživlji interes naš pobuđuju Valjavčeve studije o akcentu u jeziku slovenskom i u kajkavskom dijalektu jezika hrvatskoga, koje su pod natpisom „Prinos k naglasu u (novo) slovenskom jeziku“ štampane u 26 knjiga Rada (od g. 1878. do g. 1895.), a zapremaju preko 1900 strana ili do 120 štampanih tabaka. U tima je studijama obrađen akcenat svih flektiranih vrsta riječi, i to: 1. akcenat u ženskih supstantiva na *a* (Rad knj. 43. 44.); 2. akcenat u muških supstantiva (Rad knj. 45. 46. 47. 48.); 3. akcenat u supstantiva srednjega roda (Rad knj. 56. 57.); 4. akcenat u supstantiva ženskoga roda na suglasnik (Rad knj. 60.); 5. akcenat u glagola, i to: a) u prezentu (Rad knj. 63. 65. 67. 68. 71. 73. 74. 76. 77. 93. 94.), b) u imperativu (Rad knj. 102.), c) u infinitivu i u supinu (Rad. knj. 105.), d) u participima (Rad knj. 110. 118.), e) u imperfektu

(Rad knj. 118.), f) u aoristu (Rad knj. 118.); — 6. akcenat u adjektiva (Rad knj. 119. 121.); 7. akcenat u pronomina (Rad knj. 121.); 8. akcenat u numeralija (Rad knj. 121.). Za svaku vrstu riječi istražuje ne samo, kakí im je akcenat u normalnom obliku (kod nomina i pronomina u nominativu, a kod glagola u prezentu), nego i kako im se akcenat u fleksiji mijenja. K tomu hoće da obuhvati čitavo područje (novo) slovenskoga jezika u tri glavna dijalekta njegova, koje on zove: kranjština, ugarska slovenština i kajkavština. Ovi se izrazi u tima studijama neprestano ponavljaju. Napokon hoće da obuhvati sve te dijalekte ne samo u sadašnjosti, nego i u prošlosti. S toga vadi primjere ne samo iz današnjega živoga jezika narodnoga, nego i iz knjiga sve od 16. vijeka ovamo. Da bi se vidjelo, kako je zadaća, koju je Valjavac sebi zadao, bila golema, neka se uzme na um, kako je čitav taj jezik, koji Valjavčeve studije obuhvaćaju, dijalektički upravo razdrobljen. i kako se nepouzđano bilježi akcenat u knjigama. Svakako bi Valjavac bio bolje učinio, da je nastojao prikazati akcenat samo onih predjela toga jezičnoga područja, koje je sam dobro poznao, i to svaki napose. I to je mogao prikazati, koliko se iz razliĉnih pisaca doznaje za akcenat onoga govora, u kojem su pisali, ali za svakoga pisca ili za pojedine grupe pisaca napose. K tomu valja na um uzeti, da mu onda, kad je počeo pisati, čitava osnova još nije bila posve jasna, te su se studije o akcentu i protiv njegove volje preko mjere otegle; zato se pod kraj i opaža neka žurba, koja potječe od želje, da već jednom dođe na kraj. Ali uza sve to ostaju te studije dragocjene, veoma znatan prinos (kao što ih je i sam nazvao) za poznavanje akcenta onoga jezičnoga područja, kojega se tiču, i rječit dokaz izvanredne marljivosti i ustrajnosti Valjavčeve. I s pot-

punim je pravom vrijedni drug Valjavčev u izučavanju slovenskoga akcenta o. Stanislav Škrabec o njima mogao kazati, da su djelo, kakoga nema nijedan drugi jezik slavenski i po svoj prilici u opće nijedan jezik na svijetu (Cvetje z vrtov sv. Frančiška 1895, 7. sv.).

Samo mimogred spominjem, da imaju Valjavčeve studije i leksikalnu vrijednost, jer se u njima pojedine riječi iz pisaca (često bez potrebe) citiraju s čitavim kontekstom. Pa tako ih je doista već upotrebio profesor M. Pleteršnik u svom slovensko-njemačkom rječniku. Napokon ne smijem prešutjeti, da je Valjavac od 118. knjige „Rada“ (1894.) dalje promijenio natpis svojim studijama. Dok ih je prije zvao „Prinos k naglasu u (novo) slovenskom jeziku“, zove ih od onda „Prinos k naglasu u novoj slovenštini i u hrvatskoj kajkavštini“. On se i dalje jednako obazire na kajkavski dijalekat, ali ga više ne zove slovenskim, nego hrvatskim. Uzme li se na um, da je negda (u raspravi o komparativu u Radu knj. 35.) i sam dokazivao, da je kajkavski dijalekat upravo slovenski, i toliko vremena držao ga za slovenski, nema sumnje, da rečena promjena u natpisu studija o akcentu pokazuje i promjenu u njegovu mišljenju. I Valjavac, koji je gotovo čitav svoj vijek držao Kajkavce za Slovence, uvjerio se napokon, pošto je njihov jezik proučio bolje od ikoga, da ima Daničić pravo, kad kaže (u Diobi slovenskih jezika str. 6.), da oni, koji Kajkavce pribrajaju k Slovincima, pribrajaju ih protiv njihove volje, protiv njihova osjećanja i protiv samoga jezika njihova, koji koliko bi mogao biti slovenski toliko i nije.

Među radnjama Valjavčevima štampanima u Radu, a napose kod radnja o akcentu valja spomenuti i jednu radnju, koju Valjavcu više nije bilo suđeno da vidi štampanu, jer je izišla istom ovih dana u 132. knjizi Rada. Natpis joj je: „Glavne točke o naglasu knji-

ževne slovenštine“. U njoj hoće da pokaže svezu slovenskoga akcenta s praslavenskim, koji nastoji rekonstruirati iz štokavskoga, čakavskoga i ruskoga. Ovo je najznatnija njegova radnja o slovenskom akcentu i jedna od najboljih njegovih radnja u opće. U njoj jo izložen rezultat njegovih mnogogodišnjih studija i udaren solidan temelj daljemu istraživanju.

U Starinama javio se Valjavac dva puta. U 17. knjizi (1885.) priopćio je „Razgovaranje meju papistu i jednim luteranom stumačeno po Antone Senjanine, štampano u Padove miseca setembra po Gračioze Perkačine godišće 1555.“ po prijepisu Š. Ljubića iz eksemplara, koji se čuva u Markovoj knjižnici u Mlecima. U Nastavnom Vjesniku V. str. 374—375. dokazuje F. Bučar, da je Anton Senjanin pseudonim za Vergerija Istranina.

U 20. i 21. knjizi Starina (1888. 1889.) objavio je svoju opširnu studiju o Trnovskom tetrajevandeliju, ćirilovskom rukopisu bugarske recenzije iz 13. vijeka, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije. Tu prikazuje on čitavu gramatiku toga spomenika i ispoređuje ga od riječi do riječi s Marijinskim četveroevandeljem, što ga je izdao V. Jagić; napokon podaje i primjere iz njega. I ovaj je zaslužni rad rječit dokaz besprimjerne marljivosti Valjavčeve (isp. V. Oblaka u Jagićevu Arhivu XIII. str. 241. etc.).

U kolekciji Starih pisaca hrvatskih izdao je u 17. knjizi (1889.) zajedno s profesorom P. Budmanijem „Djela Jurja Barakovića“, kojima je napisao i uvod o životu i djelima pjesnikovima. U 18. knjizi iste kolekcije (1891.) izdao je „Pjesni razlike Dinka Ranjine“ i opet napisao uvod o životu i pjesmama D. Ranjine. Napokon je u 20. knjizi Starih pisaca (1893.) izdao „Crkvena prikazanja starohrvatska 16. i 17. vijeka“, i to 14 prikazanja iz dva rukopisa Jugoslavenske akademije, o kojima govori u uvodu.

Među „Posebnim djelima“ Jugoslavenske akademije nalazimo od Valjavca „Kolunićev zbornik, hrvatski glagolski rukopis od god 1486.“ (izd. g. 1892.) I ovaj se rukopis čuva u Jugoslavenskoj akademiji. „Kolunićev“ nazvao ga je pak izdavač za to, što ga je prepisao žakan Broz Kolunić. Rukopis sadržava korizmene propovijedi i raspravu o sedam smrtnih grijeha. Valjavac je izdao čitav rukopis u latinskoj transkripciji i isporodio ga od riječi do riječi s dva druga rukopisa, od kojih je u jednom isto, kao u prvom, a u drugom isto, kao u drugom dijelu Kolunićeva zbornika. Tomu je dodao popis tuđih riječi i imena ljudskih i geografskih.

I monumentalno djelo Jugoslavenske akademije: „Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika“ zahvatio je rad Valjavčev. Dok se kupila građa za nj, pripadao je Valjavac među najmarljivije sakupljače građe. A kad ga je Daničić stao obrađivati, uzeo je Valjavca za korektora, za što je zemaljska vlada na molbu Akademije Valjavcu umanjila broj sati u gimnaziji. Nakon smrti Daničićeve dao se Valjavac na nagovaranje Račkoga i sam na obrađivanje te je obradio riječi od „čoga“ do kraja slova „é“. Slučajno ga je zapala baš teška partija (riječi, koje se počinju sa „é“). Ali on je i ovdje uradio, što je igda mogao.

Uza sav ovaj ne samo veoma obilni i razgranjeni, nego i veoma mučni znanstveni rad u našoj akademiji javljao se Valjavac svaki čas s manjim znanstvenim prinosima i drugdje: u Jagićevu Archivu, u Ljetopisu Matice slovenske, u Kresu i u Ljubljanskom Zvonu. Napose valja spomenuti bar to, da je god. 1893. stao u Ljubljanskom Zvonu priopćivati dodatke Pleteršnikovu slovensko-njemačkomu rječniku iz kajkavskih pisaca. Ovaj je posao nastavio i god. 1894. i 1895. i došao u alfabetičkom redu do riječi „klanjavec“.

Nešto njegova rada ostalo je još u rukopisu. Tako potpuno izrađeni dodaci Pleteršnikovu rječniku od početka slova „o“ do riječi „skončanje“. A osim toga početak velikoga kajkavskoga rječnika s primjerima iz pisaca, potpuno izrađen od početka do riječi „beštija“. — Da bi veliki akademički rječnik brže došao kraju, nagovorio je pokojni Rački Valjavca, te je stac obrađivati slovo „l“, ali se naskoro uvjerio, da ne može raditi paralelno s gosp. Budmanijem, jer su knjige, iz kojih je vađena građa za rječnik, u ovoga. Ipak je obradio sve riječi, koje se počinju s „la“, te bi ovaj rad mogao od koristi biti gosp. Budmaniju, kad dođe na tu partiju.

Tako je radio naš Valjavac i ostavio mlađima primjer rijetke ljubavi za svoje zvanje, kao i rijetke marljivosti i ustrajnosti. Kod tolikoga i tako mnogostrukoga rada pravo bi čudo bilo, da je u svačemu jednako uspio. Ali u sve, na što se godijer dao, uložio je svoje najbolje sile. Pjesme je pjevao samo glasom materinim, jezikom slovenskim. A sav je ostali njegov književni rad podijeljen među jezikom slovenskim i hrvatskim, ali tako, da hrvatski preteže. Tako je on služio i svojoj prvoj domovini Sloveniji, koja ga je rodila i odgojila, i svojoj drugoj domovini Hrvatskoj, gdje je našao sreću i legao na vječni počinak. S toga će mu i među Slovincima i među Hrvatima ostati trajan spomen kao pravomu narodnomu epskomu pjesniku slovenskomu, kao vrsnomu istraživaocu jezika i narodnoga života slovenskoga i hrvatskoga kajkavskoga, kao marljivomu ispitivaocu starih jezičnih spomenika hrvatskih. Trajan će mu spomen čuvati i naša akademija, za koju je toliko godina tako požrtvovno radio. S toga neka i ovom dvoranom, u kojoj se toliko puta čuo njegov glas, odjekne usklik: Slava Valjavcu!